DOI 10.33930/ed.2019.5007.13(5)-4
УДК 37.014.53(043.2)

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК СВОБОДА ВИБОРУ МОДЕЛІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

DEMOCRATIZATION AS FREEDOM IN CHOOSE AN EDUCATIONAL PROCESS MODEL

І.М. Силадій

Актуальність дослідження. *На сучасному етапі розвитку освіти спостерігається підвищений інтерес вітчизняних та сучасних фахівців і дослідників, щодо питання демократизації системи освіти, яка відкриває низку можливостей для розкриття творчих здібностей не тільки педагога, але й учня, сприяє пошуку нестандартних підходів у навчально-виховному процесі.*

Постановка проблеми. *В статті надається інформація відносно демократизації як свободи вибору моделі освітнього процесу, підкреслюється, що рутинному, шаблонному педагогу демократизація не під силу. І тільки майстер своєї справи здатний до вияву креативності, свободи, творчості. Під цим оглядом демократизацію варто розглядати як свободу вибору педагогом моделі освітнього процесу.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Питанням демократизації системи освіти та освітнього процесу присвячені праці таких вчених, як В. Андрущенка, В. Березі, С. Гончаренка, С. Колмакова, Л. Маргуліної, І. Мусієнко, У. Науменко, І. Постоленко, К. Часової, Л. Шелюк та ін.*

Постановка завдання. *Розглянути основні етапи становлення та розвитку*

Urgency of the research. *At the present stage of the development of education, domestic and modern specialists and researchers are showing increasing interest in the question of the democratization of the education system, disclosure of creative abilities, not only the teacher but also the student, contributes to the search for non-standard approaches in the educational process.*

Target setting. *The article provides information regarding democratization as freedom in choosing an educational process model, emphasizes that democratization will be beyond the power of a routine, stereotyped teacher. And only a master of his craft is capable of displaying creativity, freedom, and creativity. In this sense, democratization should be viewed as the freedom of a teacher to choose a model of the educational process.*

Actual scientific researches and issues analysis. *The issue of the democratization of the educational system and the educational process is considered in the work of such scholars as V. Andrushchenko, V. Bereza, S. Honcharenko, S. Kolmakov, L. Marhulina, I. Musiienko, U. Naumenko, I. Postolenko, K. Chasova, L. Sheliuk and others.*

The research objective. *To consider the main stages of the formation and development of*

демократизації, яку варто розглянути як свободу вибору педагогом моделі освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. *У статті розглянуто, що такий вибір демократизації, як свободи вибору моделі освітнього процесу, передбачає лібералізацію всієї системи педагогічної діяльності, панування в навчальному закладі атмосфери творчості, співробітництва, новаторства, конструктивного діалогу всіх учасників навчально-виховного процесу. Водночас у демократичному суспільстві вибір педагогом освітньої моделі має враховувати особливості, пріоритети, нахили учнів. Вказано, що реалізація такого підходу повинна розгортатися в контексті розробки конкретних методик навчання та виховання.*

Висновки. *Аналіз і розгляд демократизації, як свободи вибору моделі освітнього процесу, дозволив визначити можливості вибору педагогом моделі освітнього процесу, який у свою чергу безпосередньо корелюється з суспільним запитом в Україні щодо індивідуалізації навчання. Можна стверджувати, що принцип індивідуалізації навчання фактично є одним з базових для демократизації педагогічної діяльності. Тенденція до індивідуалізації навчання у сучасному суспільстві спрямована на вирішення проблем гуманізації освіти і перебудови системи вищої освіти.*

Ключові слова: *особа, освіта, культура, творчість,*

democratization, which should be considered as the freedom of a teacher to choose a model of the educational process.

The statement of basic material. *The article considers that such a choice of democratization, as freedom in choosing an educational process model, presupposes liberalization of the whole system of the pedagogical activity, domination of the atmosphere of creativity, cooperation, innovation, and constructive dialogue among all participants in the educational process in an educational institution. At the same time, in a democratic society, the choice of an educational model by a teacher should take into account the characteristics, priorities, and inclinations of students. It is stated that the implementation of such an approach should unfold in the context of the development of specific methods of education and upbringing.*

Conclusions. *Analysis and consideration of democratization, as freedom in choosing an educational process model, made it possible to determine the possibilities for a teacher to choose a model of the educational process, which in turn directly correlates with the public demand in Ukraine on the individualization of education. It can be argued that the principle of individualization of education is, in fact, one of the basic principles for the democratization of pedagogical activity. The trend towards individualization of education in modern society is aimed at solving the problems of humanization of education and the restructuring of the higher education system.*

Key words: *person, education, culture, creativity,*

демократизація освіти, модель освіти, вибір моделі освіти, свобода вибору навчальної моделі.

democratization of education, a model of education, choice of a model of education, freedom in choosing an educational process model.

Постановка проблеми. Обираючи певну модель освітнього процесу, педагог повинен наповнити її новим змістом, показати власне бачення навчально-виховної роботи. Саме тому одним з найважливіших шляхів демократизації освіти є оновлення методів, прийомів навчальної діяльності учнів, які мають будуватися на гуманістичній основі, партнерських відносинах, принципі рівноправного діалогу у системі вчитель – учень. Визначальним напрямком такої роботи є розвиток самостійності учнів, систематичне формування в них умінь виробляти свою точку зору. Творчому зростанню методів і прийомів роботи з учнями сприяє реалізація принципів дискурсійності, проблемності в процесі індивідуального і парного, групового і колективного навчання – ілюстративно-пояснювальних, проблемно-пошукових, дослідницьких, а також рольових ігор, психологічних тренінгів, методів і прийомів ділового спілкування [11, с. 69].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, щодо демократизації та свободи вибору моделі освітнього процесу знаходять своє відображення у наукових доробках таких відомих вчених, як Л. Буданова, Н. Вишневська, Л. Кондрашова, Т. Коростіянець, І. Мусієнко та інші. Демократизація суспільних відносин як головна умова функціонування політичної освіти і просвітництва розкрито у праці В. Берези. Демократичні та християнські цінності, як важливий чинник освітньої демократії в умовах розбудови правової держави висвітлено у науковій роботі С. Колмакова. Демократизація освіти, її український історичний досвід і сучасність розкрито у науковій праці Л. Маргуліної. Демократизація освітнього процесу, її принципи і реформування в Україні розглядали І. Постоленко, К. Часова, Л. Шелюк.

Постановка завдання. Розглянути основні етапи становлення та розвитку демократизації, яку варто розглянути як свободу вибору педагогом моделі освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократизація освіти дозволяє втілити світоглядні екзистенціали педагога у навчальний процес, напрацювати власний стиль викладання. Як зазначає К. Часова, потрібно викладати навчальний

матеріал з певної дисципліни, спираючись на життєві приклади, створюючи такі ситуації, які можливо розрішити, використовуючи особистісні якості. Кожному педагогу потрібно мати свій особливий внутрішній світ, який окреслить траєкторію його особистої гуманної педагогіки, що визначить притаманні йому особливості спілкування з учнями та зробить неповторною атмосферу на занятті, що змусить учнів запам'ятовувати зміст сказаного та якісніше засвоювати знання [12, с. 197].

Продовжуючи наведену вище логіку Л. Кондрашова підкреслює, що в умовах демократизації сучасної освіти одним із важливих завдань педагогічної праці є моделювання освітнього процесу так, щоб стимулювати інтелектуальні й емоційні сили його учасників, гармонізуючи їх, забезпечувати розвиток особистості відповідно до індивідуальних освітніх стратегій. Вибудовуючи власну модель освітнього процесу у демократичному суспільстві викладач повинен розуміти потреби й настрої учнів. Так, вищеозначена дослідниця спираючись на соціологічне дослідження стверджує, що до необхідних якостей педагога учні зарахували: вміння знайти індивідуальний підхід, здатність до співпраці, грамотне літературне мовлення, комунікабельність, повагу до особистості учня. Професіоналізм учителя учні віднесли за значущістю на п'яте місце. З аспектів особистого впливу (вміння створити на уроці сприятливий психологічний клімат, творча активність, почуття гумору, здатність бути особистістю, організаторські здібності, зовнішній вигляд і емоційність) на останньому місці – емоційність учителя [6, с. 15].

Водночас зауважимо, що вибір педагогом власної моделі освіти неможливий без демократизації освіти як на мікрорівні, так і на макрорівні – лібералізація всієї системи педагогічної діяльності.

В цьому контексті В. Береза окреслює низку певних ознак, які притаманні демократичній системі освіти:

– роздержавлення школи, ліквідація існуючої в країні монополії на освіту та перехід до суспільно-державної системи, де особистість, суспільство і держава є рівними партнерами;

– децентралізація управління освітою, чітке розмежування між центром, регіональними та місцевими органами управління з максимальною передачею на місця функцій управління, в тому числі і в загальноосвітні заклади;

– участь місцевої влади і місцевої громадськості як в управлінні освітою через відповідні місцеві органи, так і безпосередньо в діяльності освітніх закладів, залучення додаткових місцевих ресурсів для їх розвитку, пробудженні інтересу до проблеми освіти в місцевій спільноті, вихованні на цій основі освітньої громадськості;

– самостійність освіти у виборі стратегії свого розвитку, цілей, змісту, організації та методів роботи, їх юридична, фінансова та економічна самостійність;

– доступність освіти для всіх, незалежно від соціального становища, статі, расової, національної, релігійної приналежності;

– відкритість системи;

– право батьків та учнів на вибір школи, форми та профілю освіти, на навчання в недержавних загальноосвітніх закладах, на домашню освіту, на прискорену освіту за індивідуальними планами й програмами, на участь в управлінні загальноосвітнім закладом;

– право педагогів на творчість, на власний педагогічний почерк, на свободу вибору педагогічних концепцій, технологій, підручників і навчальних посібників, методів оцінювання навчальної діяльності учнів, на участь в управлінні загальноосвітнім закладом [1, с. 12].

На думку С. Гончаренка, демократизація педагогічної діяльності, професійна свобода вчителя реалізуються через “принцип співробітництва”, який передбачає перехід від тоталітарної до гуманістичної парадигми виховання. На практиці це означає встановлення в усіх навчальних закладах атмосфери взаєморозуміння, довіри і взаємної вимогливості педагога і учнів чи студентів. Має змінюватися і характер керівництва закладів, де статутними та іншими засобами ліквідовується можливість диктаторських повноважень у директора школи чи ректора ВНЗ. У разі демократизації освіти в навчальних закладах існує невимушена, творча, демократична атмосфера, а учні й студенти отримують можливість опановувати закони демократичного життя і громадянства ще під час навчання [4, с. 167-168].

Вочевидь, окремий педагог зможе реалізувати своє бачення моделі освітнього процесу у найкращий спосіб у тому випадку, коли у навчальному закладі панує атмосфера творчості, співробітництва, новаторства, конструктивного діалогу всіх учасників навчально-виховної діяльності.

В процесі демократизації освіти важливо змінити ставлення вчителя до учня. Вчитель повинен бачити в учні партнера, розуміти його потреби та інтереси, впроваджувати індивідуальні методики навчання. Як справедливо зауважує Л. Шелюк, демократизація навчання – це впровадження демократичних засад у спільну діяльність учителя та учнів на уроці. Вона докорінно змінює взаємовідносини між учителем та учнями, тобто змінює традиційну систему "суб'єкт-об'єктних" відносин на "суб'єкт-суб'єктні". За умови сформованості "суб'єкт-об'єктних" відносин у навчанні вчителеві відводиться роль активної діяльнісної одиниці цього процесу, а учневі – роль пасивного "споживача" знань. В умовах сформованості "суб'єкт-суб'єктних" відносин учень виступає в ролі замовника знань з усіма притаманними йому індивідуальними особливостями. "Суб'єкт-суб'єктні" відносини сприяють підвищенню значущості і відповідальності учня за набуття знань, умінь та навичок, тобто ставлять його у більш активну позицію; сприяють усвідомленню кожним учнем себе як особистості, своєї соціальної ролі, свого місця в навчальному процесі, своїх функціональних обов'язків [13, с. 283].

На наше переконання, вибір педагогом будь-якої моделі освітнього процесу у демократичному суспільстві повинен базуватися на принципі суб'єктності, який передбачає вивчення й врахування у навчально-виховній діяльності різноманітних особливостей, пріоритетів, нахилів учнів. Реалізація цього принципу має здійснюватися не у формальний спосіб, а стати змістом конкретних методик навчання та виховання.

Саме тому на думку фахівців, винятково важливу роль у демократизації навчання має свобода слова, гласність, самовираження особистості учня, розвиток критики та самокритики. Педагогу необхідно на занятті створювати такі ситуації, у розв'язанні яких активну участь брали б учні: висловлювали свої думки, виступали в ролі опонентів по відношенню до вчителя та своїх товаришів, вносили поправки, пропозиції, давали поради. Інтегратором колективної думки повинен бути педагог, але без жорсткої регламентації дій учнів (студентів), без нав'язування своєї думки, своїх переконань. Свобода думки – це перша сходинка до творчості і демократизму [8, с. 402].

Аналізуючи стан справ у вітчизняній системі освіти в контексті її демократизації, досліджуючи можливості розширення творчої свободи педагога для запровадження власних інноваційних

розробок, необхідно підкреслити, що даний процес є багатоаспектним й передбачає децентралізацію, гуманізацію, індивідуалізацію навчання.

Зокрема, можна констатувати, що на сьогоднішній день, незважаючи на неналежні соціально-економічні умови, українська система шкільної освіти продовжує реформуватися, спираючись на вітчизняний та зарубіжний досвід, що, безумовно, сприяє інтеграції до європейського освітнього простору. До позитивних тенденцій періоду реформування шкільної освіти можна віднести: децентралізацію й демократизацію управління і фінансування освіти; прагнення до деідеологізації та зміни мети й змісту гуманітарного аспекту освіти; розробку стандартів у змісті шкільної освіти; прагнення до самоврядування шкіл; скасування монополії держави на створення програм і підручників; надання першочергової уваги викладанню державною мовою; забезпечення свободи для педагогічної творчості. Однак українські дослідники, аналізуючи ситуацію, що склалася у галузі розвитку шкільної освіти, виділяють певні проблеми. Перш за все, це проблема визначення державних стандартів освіти та розробки системи варіативного навчання, яке відповідає індивідуальним потребам і здібностям учнів [3, с. 15].

Отже, свобода вибору педагогом моделі освітнього процесу має певні рамки у вигляді стандартів освіти, принципових положень навчально-виховної системи як такої. Саме тому демократизація освітньої діяльності педагога взаємопов'язана з моніторингом якості впровадження власних методик навчання та виховання, який мають здійснювати не тільки державні органи, але й в першу чергу громадські організації.

У сучасних демократичних країнах система моніторингу якості освітніх послуг є важливою складовою всієї навчально-виховної системи. Надаючи свободу педагогу, суспільство, держава, батьки мають право побачити якісний кінцевий результат – інтелектуально та духовно розвинену особистість. У науковій літературі під моніторингом в галузі освіти розуміють інформаційно-кореляційний супровід системи освітньо-виховної діяльності будь-якого навчально-виховного закладу. Мета моніторингу – створення певних інформаційних умов для формування цілісних уявлень про стан функціонування системи освіти та кількісні зміни, що відбуваються в ній під впливом різних чинників. Об'єкт моніторингу

– система освіти (загальна середня, професійна, вища, національна або загальнодержавна). Суб'єктами моніторингу є:

– органи державного контролю за діяльністю навчальних закладів;

– моніторингова служба відповідного рівня;

– адміністрація навчального закладу, рада закладу, піклувальна рада;

– органи громадського та місцевого самоврядування [2, с. 89].

Наприклад, в межах Болонського процесу розроблені принципи, критерії та стандарти моніторингу освітньої діяльності. Таким єдиним стандартом є кредитна система, яка була розроблена для полегшення визначення навчального навантаження студентів і обсягу здобутих ними знань. Згідно неї було запропоновано запровадити в усіх національних системах освіти технологію обліку трудомісткості навчальної роботи у кредитах. За основу рекомендувалось прийняти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів – залікових одиниць трудомісткості), зробивши її системою накопичення, здатною працювати в рамках концепції "навчання впродовж усього життя". Контроль за якістю освіти, згідно з Болонською декларацією, покладено на акредитаційні агентства, незалежні від національних урядів і міжнародних організацій. Агентська оцінка визначатиметься не тривалістю або змістом навчання, а тими знаннями, уміннями і навичками, що їх здобули випускники [10, с. 120-121]. Демократичність такого підходу до освітньої діяльності полягає в тому, що ВНЗ можуть формувати власні навчальні програми, викладачі розробляти авторські курси, студенти обирати власну траєкторію навчання тощо.

Демократизація освіти сприятиме істотному розвиткові мобільності студентів. Одночасно ставиться питання про розширення мобільності викладацького та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачаються зміни у національних законодавчих актах щодо працевлаштування іноземців. З огляду на це, одним із пріоритетів у рамках Болонського процесу має бути залучення в Європу якнайбільшої кількості студентів з інших регіонів світу, забезпечення привабливості європейської системи освіти [10, с. 121].

Водночас необхідно підкреслити, що демократизація освіти не є самоціллю, вона, перш за все, сприяє створенню духовно-

інтелектуального середовища для самореалізації особистості, розкриттю творчих здібностей учнів та педагогів. Як справедливо зауважує С. Колмакова, навчально-виховний процес у вищий школі повинен бути спрямованим на формування активної життєвої позиції у висококваліфікованого випускника, що передбачає гуманітаризацію та демократизацію освіти [5, с. 125].

Маючи можливість самостійно обирати модель освітнього процесу педагог повинен не тільки надавати учню необхідні знання, але й формувати ціннісне підґрунтя його світогляду. З нашої точки зору, аксіологічною основою демократизації педагогічної діяльності мають бути наступні пріоритети та цінності: повага до прав і свобод людини, моральність, свобода, справедливість, самокритичність, взаємодопомога тощо.

На переконання фахівців не можна зводити демократизацію освіти лише до її формально-правових аспектів, тобто до законодавчо проголошеного права участі академічної громадськості в управлінні системою вищої освіти. Реальна демократизація вищої освіти означає, що кожна людина повинна мати у своєму розпорядженні економічні можливості здійснення свого права на вищу освіту, але й цим не вичерпується демократизація освіти. Вона передбачає високу якість навчання в усіх типах вищих навчальних закладів, відповідність освітніх програм сучасному рівню науки і техніки, вимогам сучасного життя [9, с. 270].

Вкрай важливо, щоб демократизація педагогічної діяльності базувалась на культурно-історичних, цивілізаційних, освітянських традиціях конкретного народу не руйнувала позитивні напрацювання попередніх поколінь. З нашої точки зору, розробляючи власну методику навчання та виховання педагог має творчо поєднувати традиції та інновації, використовувати надану йому свободу для пошуку нових підходів ретрансляції знань та цінностей.

Висновки. Можливості вибору педагогом моделі освітнього процесу безпосередньо корелюється з суспільним запитом в Україні щодо індивідуалізації навчання. Фактично принцип індивідуалізації навчання є одним з базових для демократизації педагогічної діяльності. Сьогодні в Україні спостерігається тенденція до індивідуалізації навчання, спрямованої на вирішення проблем гуманізації освіти, що призводить до перебудови системи вищої освіти і розробки засад, орієнтованих на створення умов для

становлення особистості студента як кваліфікованого фахівця і самостійного громадянина демократичного суспільства. Такими засадами є:

– принцип усвідомленої перспективи (“зроби себе сам”), згідно якого, кожна людина має можливість брати активну участь у власній освіті. Знання автоматично стануть затребуваними, а не нав'язаними жорсткими межами навчального плану, посилюється мотивація навчання і ефективність засвоєння знань;

– принцип гнучкості системи вищої освіти, згідно якому зміст навчання і шляхи засвоєння знань і формування професійних навичок відповідають потребам та рівню розвитку особистості. В даному випадку виправдовується система багаторівневої вищої освіти при здійсненні можливості зміни спеціалізації або отриманні декількох спеціальностей за період навчання у ВНЗ;

– принцип динамічності системи вищої освіти, пов'язаний із здатністю швидко реагувати на зміни в економіці, інформаційній системі в результаті науково-технічного прогресу;

– принцип індивідуального навчання, реалізація якого призводить до виникнення між викладачем і студентами атмосфери співтворчості, що сприяє поліпшенню якості сприйняття інформації і становленню професійної майстерності [7, с. 157-158].

Водночас реалізація цих принципів має сприяти не тільки індивідуалізації навчання, але й демократизації освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Береза, В., 2015. ‘Демократизація суспільних відносин як головна умова функціонування політичної освіти і просвітництва’, *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія, Вип. 37*, С. 10-17.
2. Буданова, ЛГ., 2014. ‘Визначення понять «моніторинг» та «моніторинг освіти» в сучасній педагогіці’, *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, Вип. 34*, С. 85-91.
3. Вишневська, Н., 2014. ‘Головні тенденції реформування шкільної освіти в країнах світу у 80-90-х роках ХХ століття’, *Нова педагогічна думка, № 1*, С. 10-15.
4. Гончаренко, СУ., 1997. ‘Український педагогічний словник’, К. : *Либідь*, 376 с.
5. Колмакова, СІ., 2013. ‘Демократичні та християнські цінності – важливий чинник освітньої демократії в умовах розбудови правової держави’, *Водний транспорт, Вип. 1*, С. 125-127.
6. Кондрашова, Л., 2010. ‘Емоційна домінанта підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності’, *Рідна школа, № 7-8*, С. 14-19.

7. Коростіянець, Т., 2011. ‘Індивідуалізація вищої освіти як чинник становлення особистості громадянина демократичного суспільства’, *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки, Вип. 101*, Кіровоград : *РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*, С. 154-158.
8. Маргуліна, ЛВ., 2011. ‘Демократизація освіти : український історичний досвід і сучасність’, *Гілея : науковий вісник: зб. наук. пр., Нац. пед. ун–т ім. М.П. Драгоманова, УАН, Вип. 43*, К., С. 397-404.
9. Мусієнко, ІІ., 2012. ‘Соціально орієнтована модель державного управління освітою як чинник посилення ефективності національної безпеки України’, *Теорія та практика державного управління, Вип. 3*, С. 268-276.
10. Науменко, УВ., 2014. ‘Вища гуманітарна освіта України у контексті європейських вимог’, *Наука і освіта, № 3*, С. 119-123.
11. Постоленко, І., 2007. ‘Демократизація освітнього процесу в Україні’, *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, № 22*, С. 67-71.
12. Часова, КС., 2013. ‘Гуманізація освіти в Україні : теоретичний аналіз’, *Педагогічний процес: теорія і практика, Вип. 4*, С. 194-201.
13. Шелюк, Л., 2014. ‘Демократизація освіти як принцип її реформування в Україні’, *Гілея : науковий вісник: зб. наук. пр., Нац. пед. ун–т ім. М.П. Драгоманова, УАН, Вип. 89*, К., С. 371-376.

References:

1. Bereza, V., 2015. ‘Demokratyzatsiya suspil′nykh vidnosyn yak holovna umova funktsionuvannya politychnoyi osvity i prosvitnytstva (Democratization of Social Relations as the Main Condition for the Functioning of Political Education and Education)’, *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Ser. : Filosofiya, pedahohika, psykholohiya, Vyp. 37*, S. 10-17.
2. Budanova, LH., 2014. ‘Vyznachennya ponyat′ «monitorynh» ta «monitorynh osvity» v suchasniy pedahohitsi (Definition of the Concepts of "Monitoring" and "Monitoring Education" in Modern Pedagogy)’, *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh, Vyp. 34*, S. 85-91.
3. Vyshnevs′ka, N., 2014. ‘Holovni tendentsiyi reformuvannya shkil′noyi osvity v krayinakh svitu u 80-90-kh rokakh KHKH stolittya (The Main Tendencies of Reforming the School Education in the Countries of the World in the 80-90-ies of the XX Century)’, *Nova pedahohichna dumka, № 1*, S. 10-15.
4. Honcharenko, SU., 1997. ‘Ukrayins′kyy pedahohichnyy slovnyk (Ukrainian Pedagogical Dictionary)’, K. : *Lybid'*, 376 s.
5. Kolmakova, SI., 2013. ‘Demokratychni ta khrystyyans′ki tsinnosti – vazhlyvyy chynnyk osvitn′oyi demokratiyi v umovakh rozbudovy pravovoyi derzhavy (Democratic and Christian Values - An Important Factor in Educational Democracy in the Context of Developing a Lawful State)’, *Vodnyy transport, Vyp. 1*, S. 125-127.
6. Kondrashova, L., 2010. ‘Emotsiyna dominanta pidhotovky maybutnikh pedahohiv do profesiynoyi diyal′nosti (Emotional Dominant of the Training

of Future Teachers for Professional Activity)', *Ridna shkola, № 7-8*, S. 14-19.
7. Korostiyanets′, T., 2011. 'Indyvidualizatsiya vyshchoyi osvity yak chynnyk stanovlennya osobystosti hromadyanyna demokratychnoho suspil′stva (Individualization of Higher Education as a Factor in the Formation of a Citizen of a Democratic Society)', *Naukovi zapysky KDPU. Seriya: Pedahohichni nauky, Vyp. 101*, Kirovohrad : *RVV KDPU im. V. Vynnychenka*, S. 154-158.
8. Marhulina, LV., 2011. 'Demokratyzatsiya osvity : ukrayins′kyy istorychnyy dosvid i suchasnist′ (Democratization of Education: Ukrainian Historical Experience and Modernity)', *Hileya : naukovyy visnyk: zb. nauk. pr., Nats. ped. un–t im. M.P. Drahomanova, UAN, Vyp. 43*, K., S. 397-404.
9. Musiyenko, II., 2012. 'Sotsial′no oriyentovana model′ derzhavnoho upravlinnya osvitoyu yak chynnyk posylennya efektyvnosti natsional′noyi bezpeky Ukrayiny (Socially Oriented Model of Public Administration of Education as a Factor of Strengthening the Effectiveness of National Security of Ukraine)', *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya, Vyp. 3*, S. 268-276.
10. Naumenko, UV., 2014. 'Vyshcha humanitarna osvita Ukrayiny u konteksti yevropeys′kykh vymoh (Higher Humanitarian Education of Ukraine in the Context of European Needs)', *Nauka i osvita, № 3*, S. 119-123.
11. Postolenko, I., 2007. 'Demokratyzatsiya osvitn′oho protsesu v Ukrayini (Democratization of the Educational Process in Ukraine)', *Psykholoho-pedahohichni problemy sil's′koyi shkoly, № 22*, S. 67-71.
12. Chasova, KS., 2013. 'Humanizatsiya osvity v Ukrayini : teoretychnyy analiz (Humanization of Education in Ukraine: Theoretical Analysis)', *Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka, Vyp. 4*, S. 194-201.
13. Shelyuk, L., 2014. 'Demokratyzatsiya osvity yak pryntsyp yiyi reformuvannya v Ukrayini (Democratization of Education as the Principle of Its Reform in Ukraine)', *Hileya : naukovyy visnyk: zb. nauk. pr., Nats. ped. un–t im. M.P. Drahomanova, UAN, Vyp. 89*, K., S. 371-376.